

ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ ВІДНОСНО ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Щериця С.І.,
к.ю.н., в. о. доцента кафедри публічно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет

Стаття присвячена особливостям застосування кримінального процесуального закону по відношенню до окремих категорій громадян України. У статті розглянуто питання законодавчого унормування та практичного застосування посадових імунітетів у сфері кримінального провадження, оскільки Конституція України закріплює положення, відповідно до якого громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Проте, з іншої сторони, використання деяких видів імунітетів у певних колах суспільства розцінюється як відступ від конституційного положення про рівність громадян перед законом і судом. Не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Ключові слова: кримінально-процесуальний закон, види імунітетів у кримінальному судочинстві, конституційні права людини і громадянина, наявність і дія привілеїв і імунітету для окремих категорій суб'єктів.

Щериця С.И. / ПРИМЕНЕНИЕ КРИМИНАЛЬНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНА ОТНОСИТЕЛЬНО ОТДЕЛЬНЫХ КАТЕГОРИЙ ГРАЖДАН УКРАИНЫ / Белоцерковский национальный аграрный университет, Украина

Статья посвящена особенностям применения криминально-процессуального закона в отношении отдельных категорий граждан Украины. В статье рассмотрен вопрос законодательного нормирования и практического применения должностных иммунитетов в сфере криминального осуществления, так как, с одной стороны, Конституция Украины закрепляет положение, в соответствии с которым граждане имеют равные конституционные права и свободы и являются равными перед законом. Не может быть привилегий или ограничений по признакам расы, цвета кожи, политическим, религиозным и другим убеждениям, полу, этническому и социальному происхождению, имущественному состоянию, месту жительства, по языковым или другим признакам. Однако, с другой стороны, использование некоторых видов иммунитетов в определенных кругах общества расценивается как отступление от конституционного положения о равенстве граждан перед законом и судом.

Ключевые слова: криминально-процесуальний закон, види імунітетів в кримінальному судопроизводстве, конституционные права человека и гражданина, наличие и действие привилегий и иммунитета для отдельных категорий субъектов.

Scherytsia S.I. / APPLICATION OF CRIMINAL JUDICIAL LAW OF RELATIVELY SEPARATE CATEGORIES OF CITIZENS OF UKRAINE / National agrarian university of Bila Tserkva, Ukraine

The article is devoted to the features of application of criminal process law in regard to the separate categories of citizens of Ukraine. To the question of the legislative setting of norms and practical application of post immunity is considered in the field of criminal realization, how from one side, Constitution of Ukraine fastens position in accordance with which citizens have equal constitutional rights and freedoms and are equal before a law. It can not be privileges or limitations after the signs of race, colors of skin, political, religious and other persuasions, floor, ethnic and social origin, property state, residence, after linguistic or by other signs. However de autre part, the use of some types of immunity in the certain circles of society is considered as retreat from constitutional position about equality of citizens before a law and court.

Key words: kriminal process law, types of imunity in the criminal legal proceeding, constitutional human and citizen rights, presence and action of privileges and immunity for the separate categories of subjects.

Основою діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду при здійсненні кримінального провадження виступає кримінальний процесуальний закон. Кримінальний процесуальний закон, як і будь-який інший закон, не повинен суперечити Конституції України. Норми конституції України є нормами прямої дії. Суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії (ст. 8 Конституції України, п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01 листопада 1996 року № 9) [7, с. 2–6]. КПК України має перевагу над іншими законами та нормативно-правовими актами, положення яких стосуються кримінального провадження. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватись закон, який суперечить КПК України (ч. 3 ст. 9 КПК України). [2, с. 21]. Кримінальний процесуальний закон приймається вищими органами державної влади за процедурою, що регламентована Конституцією України. Відповідно до ст. 91 Конституції України Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією. Стаття 94 Конституції України встановлює, що закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові

України. Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений. Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. [1, с. 121–125]. Відповідно до ч. 5 ст. 47 Закону України «Про регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року рішення Верховної Ради щодо проектів законів, постанов, інших актів Верховної Ради приймаються лише за питань, включених до порядку денного пленарних засідань Верховної Ради до початку пленарного засідання [8, с. 9–13]. Цим же законом встановлюється порядок підготовки законопроектів, їх розгляду, підготовки прийнятих законів до направлення на підпис Президенту України, їх опублікування та зберігання. Кримінальний процесуальний закон як нормативний акт наділений вищою юридичною силою, під якою розуміють властивість нормативного акту діяти, породжувати правові наслідки.

Юридична сила закону проявляється в тому, що жоден інший орган, окрім того, який його прийняв, не може змінити чи скасувати його; усі інші нормативні акти не повинні суперечити його положенням, у іншому випадку застосуванню підлягають саме норми закону. Кримінальний процесуальний закон містить норми права, тобто загальнообов'язкові правила поведінки, що розраховані на невизначене коло суб'єктів і кількість випадків подібного роду. Кримінальний процесуальний закон регламентує кримінально-процесуальну діяльність учасників кримінального провадження шляхом наділення їх відповідними правами та обов'язками. Підводячи висновок вищевикладеного, можна зазначити, що кримінальний процесуальний закон – це сукупність нормативно-правових актів, які мають юридичну силу закону, містять в собі кримінальні процесуальні норми і регулюють суспільні відносини в сфері здійснення кримінального провадження, тобто досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Без кримінального закону взагалі не можливо існування кримінального процесу. В свою чергу, кримінальний процес ґрунтується на системі принципів, серед яких можна виділити принципи законності, змагальності, рівності громадян перед законом і судом. Однак безпосередня реалізація вказаних принципів можлива через належне функціонування відповідних правових інститутів. Одним з таких інститутів і виступає інститут імунітетів, основним призначенням якого є встановлення додаткових гарантій охорони та захисту прав і законних інтересів окремих категорій осіб.

Всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних та інших переконань, статі, етнічного походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України) [1, с. 6]. Проте кримінальний процесуальний закон встановлює особливості провадження щодо окремої категорії осіб, діяльність яких спрямована на забезпечення належного функціонування основних інститутів, підтримання сталості суспільних правовідносин у цілому. З метою створення дієвого механізму безперешкодного ефективного здійснення ними своїх функцій на законодавчому рівні передбачено додаткові гарантії їх діяльності. Відповідний правовий режим не є особистим привілеєм, має публічно-правовий характер, що покликаний встановити перепони незаконному втручання у виконання професійних обов'язків.

У законодавця стосовно певної визначеної законом категорії громадян розрізняють також поширення обмеженої юрисдикції держави, так званий правовий імунітет спеціальної категорії громадян. Під обмежену юрисдикцію держави підпадають і особи, що мають українське громадянство. Відповідно до Конституції України статус особливої (підвищеного рівня) недоторканності серед інших громадян України мають: Президент України, народні депутати, судді (статті 80, 105, 111, 126). [1, с. 17, 27, 30-31, 35-36]. Окрім названих осіб, законодавством України імунітети передбачені також для Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Голови Рахункової палати, Першого заступника і заступника Голови, головних контролерів та Секретаря Рахункової палати. Стосовно всіх перерахованих осіб законодавством встановлений спеціальний порядок притягнення до кримінальної відповідальності, застосування заходів кримінального процесуального або адміністративно-процесуального впливу (арешт, обшук, затримання, особистий огляд і т.д.).

Відносно новим правовим імунітетом для України є президентський імунітет, тобто недоторканність президента як глави держави. Це означає, що він не може бути

заарештований, затриманий чи притягнений до судової відповідальності, поки обіймає свою посаду. Президентський імунітет знімається тільки разом з усуненням з посади в порядку особливої процедури, передбаченої конституцією (імпічмент, звільнення з посади тощо) [6, с. 55]. Стаття 105 Конституції України передбачає недоторканність Президента України на час виконання повноважень. Звільнення з посади є однією з підстав дострокового припинення повноважень Президента України, яке може відбутися тільки на підставі обвинувачення глави держави в державній зраді чи іншому тяжкому злочині.

Найбільш дискусійним на сьогодні є депутатський імунітет, який може розглядатися як додаткова гарантія законності застосування до депутатів заходів державного (процесуального) примусу. Парламентський (депутатський) імунітет – це недоторканність депутатів, парламентів, а іноді й інших представницьких органів влади, означає заборону арешту або залучення до судової відповідальності депутата за всі його дії, у тому числі зроблені не при «виконанні парламентських обов'язків». Парламентським імунітетом депутат користується тільки під час дії депутатського мандата. Він може бути позбавлений недоторканності палатою (парламентом), членом якої є [4, с. 3–4].

Депутатський імунітет в Україні передбачає, що народні депутати України користуються захистом парламенту від арешту та інших примусових дій, що можуть обмежувати їхні особисті права і свободи, а також від переслідування на підставі визнання його обвинуваченим у кримінальній справі. Ця обставина виступає одним з привабливих моментів для проникнення в депутатський корпус злочинних осіб. [5, с. 50-52].

Недоторканість народного депутата України – це один з елементів правового статусу народного депутата України, важлива правова гарантія його діяльності, яка має дві складові частини: індемнітет (невідповідальність) – свобода слова та висловлювань; депутатський імунітет (недоторканість) – свобода від кримінального переслідування. Недоторканість народного депутата закріплена в ст. 80 Конституції України. Вона є правом та перевагою депутата порівняно з іншими громадянами держави і існує для того, щоб гарантувати незалежність депутата при здійсненні ним своїх повноважень, та може розглядатися в двох аспектах: як невідповідальність народного депутата України – депутат не несе юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп (ч. 2 ст. 80 Конституції України), та як винагорода народному депутату за його парламентську діяльність, згідно ст. 33 Закону України «Про статус народного депутата України», передбачена оплата праці в розмірі, встановленому Верховною Радою України.

На основі депутатського імунітету члени парламенту користуються захистом представницького органу від арешту і деяких інших процесуальних дій, пов'язаних з обмеженням особистих прав і свобод, а також від судового переслідування на підставі кримінального провадження.

Зміст і обсяг депутатського імунітету, а також методи його забезпечення в різних країнах неоднакові, але ніде він не має абсолютного характеру.

Недоторканість народного депутата, яка є його правом та привілеєм, не може порушувати права інших громадян, а також входити в супереч з принципом верховенства права, при якому сила закону є однаковою для всіх. В цьому сенсі українське законодавство містить правову колізію, яка полягає в надто широкому трактуванні принципу депутатської недоторканності, яка фактично перетворюється на всездозволеність та непідвладність законом.

Виділяють також імунітет суддів, посадовців правоохоронних і контролюючих органів (наприклад, імунітет працівників прокуратури), імунітет свідка тощо. Суддівський імунітет – це недоторканність суддів як носіїв су-

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОКРЕМОЇ
КАТЕГОРІЇ ОСІБ
(ГЛАВА 37)**

Особи, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження (ст. 480)

народного депутата України

судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя

кандидата у Президенти України

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати

депутата місцевої ради

адвоката

Генерального прокурора України, його заступника

Письмове повідомлення про підозру здійснюється:

- 1) адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові - Генеральним прокурором України, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва або Севастополя в межах його повноважень;
- 2) народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові Рахункової палати, його першому заступнику, заступнику, головному контролеру, секретарю Рахункової палати, заступникам Генерального прокурора України - Генеральним прокурором України;
- 3) судді Конституційного Суду України, професійному судді, присяжному та народному засідателю на час здійснення ними правосуддя - Генеральним прокурором України або його заступником;
- 4) Генеральному прокурору України - заступником Генерального прокурора України

Затримання судді або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України.

Притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України, його затримання або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України.

Обшук, затримання народного депутата України чи огляд його особистих речей і багажу, транспорту, житлового чи службового приміщення, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, а тому числі негласних слідчих дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, допускаються лише у разі, якщо Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

**Про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку повідомляються
(ст. 483):**

щодо адвокатів - відповідні органи адвокатського самоврядування

щодо інших категорій осіб, передбачених статтею 480 КПК, - органи і службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад.

дової влади. Суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, взятий під варту, затриманий без згоди на те відповідного компетентного органу. Імунітет свідка – звільнення у передбачених законом випадках особи, яка підлягає допиту як свідок, від обов'язку давати показання у кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 1 ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. [1, с. 70-72].

Ще одним досить цікавим видом імунітету є імунітет свідка – звільнення у передбачених законом випадках особи, яка підлягає допиту як свідок, від обов'язку давати показання у кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 1 ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Імунітет свідка на сьогодні являється глибоко етичною проблемою в державі. Для її вирішення, як показала практика, допустимі далеко не всі правові засоби. Тут право не повинне йти «далі за мораль» і висувати суто правові вимоги. При дачі показань близькими родичами виникає конфлікт між двома обов'язками (двома обмеженнями): з одного боку, правовий обов'язок, що вимагає говорити правду, з іншого – етичний, що вимагає не завдавати шкоди близькій людині. Подібна колізія веде або до етичних потрясінь (розпаду сім'ї, розриву споріднених відносин тощо), або до злочинів (завідомо неправдиві показання, відмова від давання показань).

Наявність і дія привілеїв і імунітету для окремих категорій суб'єктів не суперечить загальноновизнаним міжнародним і конституційним принципам рівноправ'я і недопущення дискримінації. Водночас кожен такий виняток із загальних правил повинен бути обґрунтованим і розум-

ним, регулюватися належним правовим актом. Правовий імунітет не можна пов'язувати тільки з певним колом осіб, що посадають ті чи інші посади. Це більш широке поняття, що охоплює собою юридичні засоби, сприяючи здійсненню не тільки міжнародних і державних, але і суспільних функцій. Встановлення правового імунітету при притягненні до відповідальності можливе, в першу чергу, міжнародними правовими актами і Конституцією України.

Проведений аналіз вищевикладеного дає змогу визначити основні види імунітетів, які мають місце у кримінальному судочинстві. До них відносять:

- 1) імунітет посадових осіб;
- 2) професійний імунітет;
- 3) міжнародно-правовий імунітет;
- 4) свідочий імунітет.

Особливий порядок кримінального провадження відносно окремих категорій осіб, визначених у цій главі, утворюють: 1) особливості здійснення повідомлення про підозру; 2) особливий порядок затримання і обрання запобіжного заходу; 3) необхідність інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку.

Підводячи висновок вищевикладеного, хочу зазначити, що посадове становище деяких категорій осіб може обумовлювати наявність імунітетів у кримінальному судочинстві, тобто особливих умов порядку здійснення досудового розслідування, притягнення до кримінальної відповідальності і провадження загалом, що включають необхідність одержання спеціального дозволу на проведення відносно цих осіб усіх або деяких процесуальних дій.

Запровадження окремого нормативного врегулювання особливостей кримінального провадження відносно цих осіб, закріплене у новому КПК, є прогресивним. Водно-

час, неконкретність окремих норм КПК у цьому контексті ставить питання про необхідність їх доопрацювання.

Зважаючи на історично усталене існування паралельного кримінального процесуального законодавства блоку законів, які встановлюють особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності достатньо широкого

кола осіб, запровадження окремого нормативного врегулювання особливостей кримінального провадження відносно цих осіб, закріплене у новому КПК, є прогресивним. Водночас, неконкретність окремих норм КПК у цьому контексті ставить питання про необхідність їх доопрацювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. – К. : Видавничий дім «Скіф», 20888. – 48 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Є. М. Блажівський, Ю. М. Трошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 2. – 664 с.
3. Юридична енциклопедія / За ред. Ю. С. Шемшученка : У 6-ти т. – Т. 3. –К. : Вид-во «Українська енциклопедія», 2002. – 738 с.
4. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.
5. Левченко К. Б. Філософсько-правовий аналіз правового статусу народного депутата України (до питання недоторканності) / К. Б. Левченко // Форум права. – 2005. – № 1. – С. 44-49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2005-1/05lkbdrn.pdf>
6. Добровлянина О. В. Особенности производства по уголовным делам в отношении отдельных категорий лиц : Дисс. канд. юрид. наук / О. В. Добровлянина. – Екатеринбург, 2010. – 270 с.
7. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 136-142.
8. Про регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року // Голос України. – 2010. – № 28.